

Demográfiai és családszerkezeti változások hatása a jövedelemeloszlásra Magyarországon és az OECD-országokban

Förster Michael–Vindics Anna

(In.: Társadalmi Riport 2020, szerk.: Kolosi Tamás, Szelényi Iván, Tóth István György, Budapest)

1. Bevezetés¹

Az elmúlt évtizedekben növekedett a jövedelmi egyenlőtlenségek mértéke az OECD-országokban, aminek számos kedvezőtlen hatása van a gazdaságra és a társadalomra egyaránt (OECD, 2015). A növekedés mögött meghúzóó okokról jelenleg is heves vita zajlik. Egyesek a munkaerőpiacon, az intézményrendszerekben és az újraelosztásban végbement változásokat vagy a gazdasági globalizációt okolják (összefoglalót lásd *Förster–Tóth*, 2015). Mások a társadalmi-demográfiai változásokban látják a növekvő egyenlőtlenségek fő okát, mivel a legtöbb OECD-ország népesség és háztartás szerkezete jelentős átalakuláson ment keresztül az elmúlt évtizedekben. Ezek az átalakulások többek között a nagyobb társadalmi-demográfiai folyamatokból, ún. megatrendekből következnek, mint az öregedő népesség, a növekvő női munkaerő-piaci részvétel és az ezzel összefüggő, hasonlóságon alapuló (aszszortatív) párválasztás.

A társadalmi-demográfiai változásokhárom csatornán keresztül vezethetnek magasabb (vagy alacsonyabb) jövedelmi egyenlőtlenséghez: a népességcsoportok arányának változásán, a többi csoporthoz viszonyított jövedelmi szint változásán, valamint a csoportokon belüli eloszlási minták változásán keresztül. Például az egyfős háztartások jellemzően alacsony jövedelműek, mivel nagy részüket élettárs nélküli (általában alacsonyan képzett) férfiak és megözvegyült nők alkotják. Ezen alacsony jövedelmű háztartások arányának emelkedése növelheti a jövedelmi egyenlőtlenség mértékét (minden egyéb

¹ Jelen tanulmány egy, az OECD (*Organisation for Economic Co-operation and Development; Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet*) országait vizsgáló átfogó elemzésre épül (OECD, megjelenés alatt). Az itt megfogalmazott megállapítások kivétel nélkül a szerzők saját véleményét és nem az OECD álláspontját vagy annak tagállamaiét tükrözik. Minden hiba kizárólagosan a szerzők felelősségét terheli. A szerzők ezúton is köszönik *Kalotai Bálint* fordító munkáját.

változatlansága mellett). Ugyanakkor a későbbi házasodás miatt az egyfős háztartások növekvő részét képezik a jól kereső, fiatal munkavállalók; javítva ezzel a csoport jövedelmi helyzetét és enyhítve (vagy semlegesítve) az egyenlőtlenség növelő hatást.

Bizonyos társadalmi-demográfiai változások a népesség öregedéséből fakadnak, és tükrözik az egyének életciklusa során végbemenő változásokat. Például az idősek nagyobb aránya csökkentheti az átlagos háztartásméretet, mivel jellemzően csak élettársukkal, de már gyermekek nélkül, vagy a megözvegyülés miatt egyedül élnek. Más változások olyan további tényezőkből erednek, amelyek hatással vannak az egyének preferenciáira és korlátjaira, mint a normarendszer (pl.: vallás, nemek közötti egyenlőség) vagy a gazdaság átalakulása (pl.: az oktatási és a lakhatási költségek emelkedése). Ezek együttes hatására például csökkent a háztartásokban a gyermekek száma és növekedett a jövedelem és az iskolázottság szerinti hasonlóságon alapuló párválasztás.

A háztartásszerkezet különbségei fontosak mind az országok közötti eltérések, mind az egyenlőtlenség időbeli alakulásának szempontjából. Korábbi kutatási eredményekből arra következtethetünk, hogy a jövedelem nem egyenletesen oszlik meg a különböző háztartástípusokban élő egyének között. A háztartások jelentős hatással vannak tagjaik életszínvonalára, mivel lehetővé teszik a termelésben való együttműködést és a fogyasztás területén jelentkező méretgazdaságosság kihasználását. A változatosabb jövedelemforrás (háztartásonkénti több kereső) segíti a gazdasági kockázatok csökkentését, míg például két embernek nincs szüksége kétszer akkora területű lakásra. Ez azt jelenti, hogy azonos szintű jólét fenntartásához kisebb háztartásméret mellett nagyobb jövedelem szükséges. Ezzel összhangban egyes demográfiai csoportok, például az egyszülős háztartások, felülreprezentáltak a jövedelemeloszlás alján, azaz szegényebbek az átlagnál.

A társadalmi-demográfiai változások tehát hatással vannak az egyenlőtlenségek szintjére, azonban még nincs egyetértés arról, hogy összességében milyen mértékben, sőt arról sem, hogy milyen irányban. Tanulmányunk célja e kérdés megvizsgálása, az elmúlt húsz-harminc év legfontosabb társadalmi-demográfiai folyamatainak feltérképezése és a mögöttes okok feltárása (3. fejezet). Ez után kísérletet teszünk arra, hogy számszerűsítsük az azonosított trendek egyenlőtlenségekre gyakorolt hatását (4. fejezet). Az elemzés elsősorban Magyarországra fókuszál, de egyben komparatív is, így bemutatásra kerülnek az OECD-országok átlagához viszonyított hasonlóságok és eltérések. Tanulmányunkat nemzetközi összehasonlítással és az eredmények alapján megfogalmazott szakpolitikai következtetésekkel zárjuk (5. fejezet).

2. Módszertan és adatok

Az elemzés során két megközelítést alkalmazunk. Először leíró statisztikai elemzés keretében beazonosítjuk az elmúlt évtizedek főbb társadalmi-demográfiai folyamatait és sorra vesszük a három fő csatornát, amelyeken keresztül ezek hatással lehetnek a jövedelmi egyenlőtlenség szintjére (3. fejezet). Ezek a fentiekkel összhangban: bizonyos társadalmi csoportok népességarányának változása (szerkezet), a többi csoporthoz viszonyított jövedelmi szint változása (csoportok közötti egyenlőtlenség), valamint a csoportokon belüli eloszlási minták változása (a csoportokon belüli egyenlőtlenség). Mindhárom vonatkozásban végig kísérjük az elmúlt évtizedek változásait a leíró statisztika eszközeivel.

Az elemzés második részeként a hatásarány-analízis (*shift share analysis*) segítségével felmérjük a társadalmi-demográfiai folyamatok jövedelemeloszlásra gyakorolt hatását (4. fejezet). A módszer azt vizsgálja, hogy milyen szinten lenne az egyenlőtlenség mértéke, ha bizonyos társadalmi csoportok aránya (pl.: az egyszülős családoké) nem változott volna az elmúlt évtizedekben. Az egyenlőtlenségi mutató tényellentétes (kontrafaktuális) és tényleges értéke közötti különbség tudható be a szinten tartott változó becslés hatásának. A módszer részleges egyensúlyi helyzetet vizsgál, mivel csak egy változó alakulását veszi figyelembe *ceteris paribus*. Továbbá alul- vagy épp túlbecsülheti egy adott változó jövedelemeloszlásra gyakorolt hatását, mivel nem képes különválasztani a kölcsönhatásokat. Elemzésünkben fő egyenlőtlenségmérő mutatóként a Gini-együtthatót alkalmazzuk. A Gini-együttható az eloszlás koncentrációját méri egy adott mintában. Értékei 0 és 1 között mozognak, ahol 0 jelzi a tökéletes egyenlőséget (minden egyén jövedelme megegyezik) és 1 a legszélsőségesebb egyenlőtlenséget (egy fő birtokolja az összes jövedelmet). A hatást a legfrissebb rendelkezésünkre álló év (2015) indexének és a legkorábbi év (1995) indexének átlagaként határozzuk meg, úgy hogy mindkét indexnél a másik időpont szerinti súlyozást alkalmazzuk, ahogy ezt egy másik, nem rég megjelent tanulmányban (*France Stratégie*, 2018) tették.

$$\frac{(index^{2015 (2015)} - index^{2015 (1995)}) + [(index)^{1995 (1995)} - index^{1995 (2015)})}{2}$$

Elemzésünkhöz a *Luxembourg Income Study (LIS)* adatait használtuk fel, ami a legnagyobb rendelkezésre álló, jövedelmi adatokat tartalmazó harmonizált mikroszintű adatbázis. A LIS-adatbázisban háztartás és személyi szintű adatok érhetőek el a piaci jövedelemről, szociális juttatásokról (nyugdíjak, egyéb

transzferek), magántranszferekről, adókról és járulékokról, továbbá az adatbázis demográfiai, foglalkoztatási és fogyasztással kapcsolatos adatokat is tartalmaz.² Az elemzés során a Gini-együtthatót így a piaci és a rendelkezésre álló jövedelem kategóriájára is előállítjuk. *Piaci jövedelemnek* a bruttó jövedelmet, a tőkejövedelmet, a saját foglalkoztatásból és magántranszferekből származó jövedelmet, illetve az „egyéb bruttó jövedelmet” tekintjük. *A rendelkezésre álló jövedelmet* úgy határozzuk meg, hogy a piaci jövedelemhez hozzáadjuk az állami pénzbeli juttatásokat és levonjuk a közvetlen jövedelemadókat. Írásunk az 1990-es évek közepe és a 2010-es évek közepe közötti változásokat vizsgálja, a rendelkezésre álló legközelebbi adatévek³ felhasználásával.

3. Az elmúlt évtizedek főbb társadalmi-demográfiai megatrendjei

Vizsgálatunk során az alábbi öt főbb társadalmi-demográfiai folyamatot, megatrendet azonosítottuk: (1) öregedés, (2) a házasodásról való lemondás, (3) gyermekszám-csökkenés, (4) a többgenerációs együttélés elterjedése, és (5) a hasonlóságon alapuló párválasztás. Az első, *3.1. alfejezet* átfogó áttekintést ad az OECD-országokon belüli népességarány-változásról, illetve egyes népességcsoportok relatív jövedelmi helyzetének és egyenlőtlenségi mutatóinak alakulásáról. A későbbi *3.2–3.6. alfejezetekben* részletesen tárgyaljuk az öt ismertetett megatrend alakulását és okait, a magyarországi helyzetet összehasonlítva az általános OECD-szintű folyamatokkal.

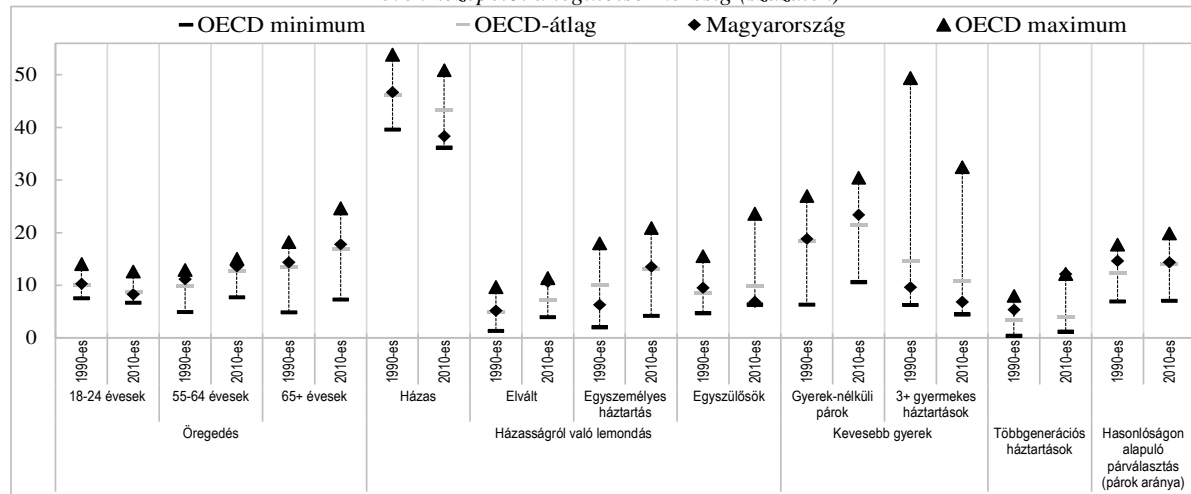
3.1. Az átfogó folyamatok összefoglalása

Különböző társadalmi csoportok arányának változása miatt a háztartások mérete kisebb, mint két évtizeddel ezelőtt (*1. ábra*). A háztartások átlagos létszáma körülbelül 10 százalékkal csökkent; 2,8-ról 2,5 főre OECD-szinten, míg 2,6-ról 2,3 főre Magyarországon (*OECD*, megjelenés alatt). Ez a változás *ceteris paribus* növelheti az egyenlőtlenségek mértékét, mivel a kisebb háztartások kevésbé tudják kihasználni a méretgazdaságosságból fakadó előnyöket (pl.: együttes forrásfelhasználás és költségmegosztás).

² További információkért lásd: <https://www.lisdatacenter.org/our-data/lis-database/>

³ Nem minden ország esetében áll rendelkezésre minden adatév. Így előfordul, hogy az egyik ország esetében 1994–2015, míg a másiknál 1995–2016 a vizsgált időszak.

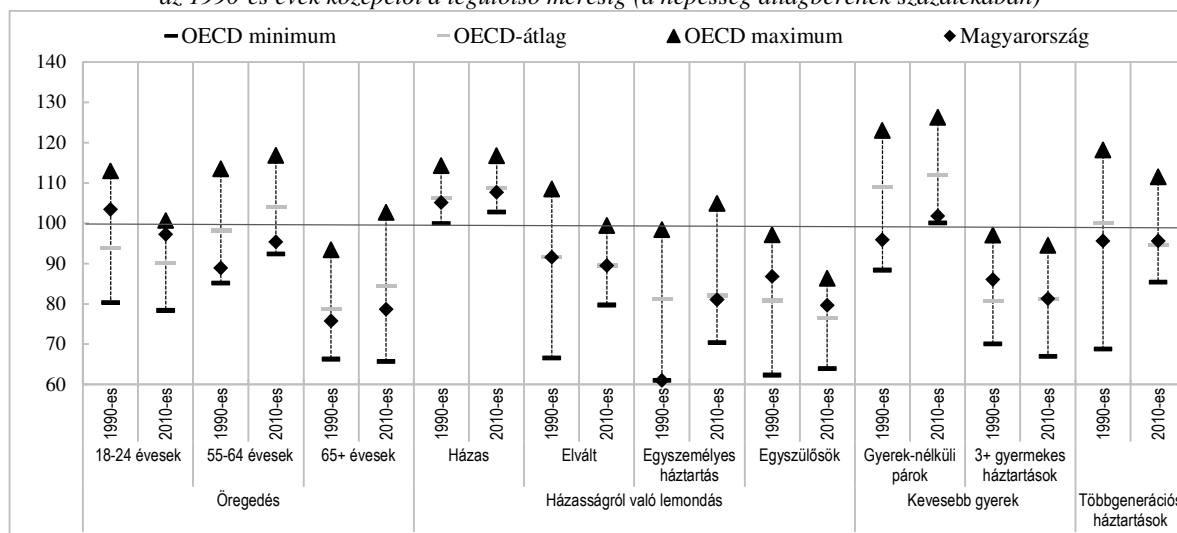
1. ábra. Kiválasztott társadalmi-demográfiai csoportok népességaránya Magyarországon és OECD szinten, az 1990-es évek közepétől a legutolsó mérésig (százalék)

Megjegyzés: Az OECD minimum a legalacsonyabb, míg az OECD maximum a legmagasabb értékkel rendelkező OECD-oroszgot jelöli. A 'nyílak' tehát az mutatják, hogy milyen nagy a különbség a legmagasabb, illetve legkisebb értékkel rendelkező OECD-oroszág között egy adott évben. Minden kategória a teljes népességhez viszonyított arányt mutatja, kivéve a hasonlóságon alapuló párválasztást, amit a többi párhoz viszonyítottunk. Többgenerációs háztartásoknak azokat tekintjük, ahol felnőtt korú személyek szülőkkel és/vagy nagyszülőkkel élnek együtt (ez magában foglalja a nem rokon felnőttek együttélését is). Hasonlóságon alapuló párválasztáson azt értjük, ahol a felek személyi jövedelmük alapján azonos vagy szomszédos jövedelmi tizedbe (decilis) tartoznak. Az OECD-értéket a rendelkezésre álló OECD-oroszágok adatainak súlyozatlan átlagaként határoztuk meg.

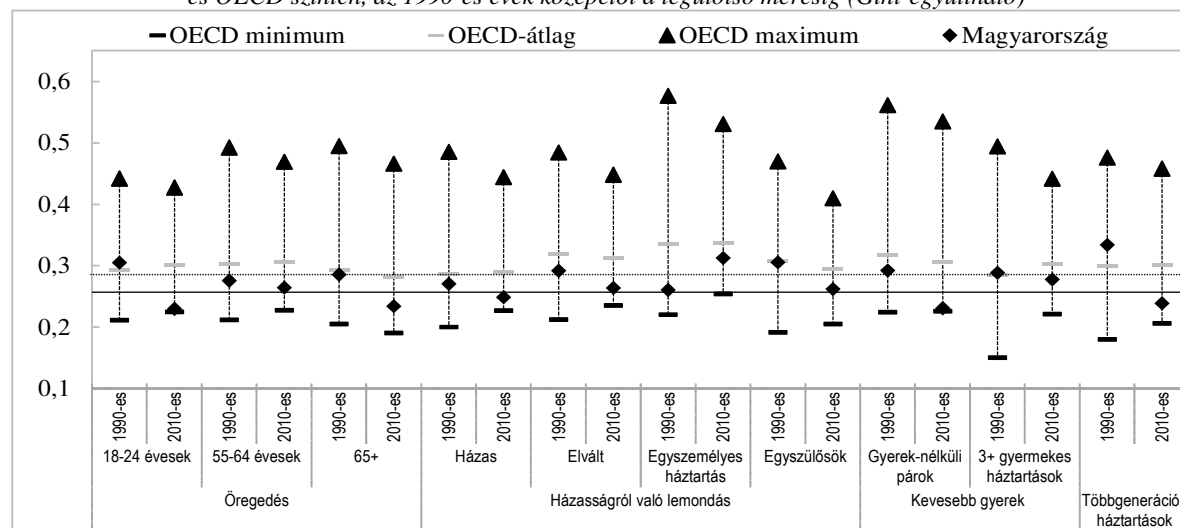
Forrás: OECD (megjelenés alatt), saját számítások a Luxembourg Income Study adatai alapján.

2. ábra. Kiválasztott társadalmi-demográfiai csoportok relatív jövedelmi helyzete Magyarországon és OECD szinten, az 1990-es évek közepétől a legutolsó mérésig (a népesség átlagbérének százalékában)

Megjegyzés: Az OECD minimum a legalacsonyabb, míg az OECD maximum a legmagasabb értékkel rendelkező OECD-országot jelöli. A rendelkezésre álló jövedelem tartalmazza az adókedvezményeket és egyéb nem piaci jövedelmeket. A fekete vonal a népesség átlagos jövedelmi szintjét (100 százalék) jelzi. Az átlagos jövedelemszint az egész népességre vonatkozik, kivéve a korcsoportok esetében (ott a munkaképes korú népességre). A többgenerációs háztartások definícióját lásd az 1. ábra alatt. Az OECD-átlagot a rendelkezésre álló OECD-országok adatainak súlyozatlan átlagaként határoztuk meg. Forrás: OECD (megjelenés alatt), saját számítások a Luxembourg Income Study alapján.

3. ábra. Kiválasztott társadalmi-demográfiai csoportokon belüli jövedelmi egyenlőtlenségek mértéke Magyarországon és OECD szinten, az 1990-es évek közepétől a legutolsó mérésig (Gini-együttható)

Megjegyzés: Az OECD minimum a legalacsonyabb, míg az OECD maximum a legmagasabb értékkel rendelkező OECD-országot jelöli. A vízszintes fekete vonal a 2010-es évek, míg a pontozott vonal az 1990-es évek közepére jellemző magyarországi rendelkezésre álló jövedelemből számított Gini-értéket jelöli. A többgenerációs háztartások definícióját lásd az 1. ábra alatt. Az OECD-átlagot a rendelkezésre álló OECD-országok adatainak súlyozatlan átlagaként határoztuk meg.

Forrás: OECD (megjelenés alatt), számítások a Luxembourg Income Study alapján.

A vizsgált csoportok relatív jövedelme az elmúlt két évtized során sok esetben polarizálódott az OECD-országokban (2. ábra). Az alacsonyabb relatív jövedelemmel rendelkezők jövedelmi helyzete romlott vagy stagnált (pl.: egyedülálló szülők), míg a magasabb relatív jövedelműek helyzete tovább javult (pl.: házasok). Ez összességében valószínűleg hozzájárult a jövedelmi egyenlőtlenségek mértékének általános növekedéséhez. Azonban ez nem tekinthető általános érvényű szabálynak, mivel vannak olyan alacsony jövedelmű csoportok, amelyek relatív helyzete javult, pl.: a 65 éven felüliek vagy Magyarország esetében az egyfős háztartások.

OECD-szinten a vizsgált csoportokon belüli jövedelmi egyenlőtlenség mértéke nem változott jelentősen. Néhány nagyobb egyenlőtlenségű csoportban enyhén csökkent, például az elváltak, az egyedülálló szülők vagy a gyermektelen párok esetében (3. ábra). Magyarországon ebben az időszakban a Gini-együttható általános csökkenésével összhangban a legtöbb népességcsoport egyenlőtlenségi mutatója javult, sőt néhány esetben jelentősen. Így Magyarországon és az OECD-országok körében is a nagyobb egyenlőtlenségi szint felé történő elmozdulás inkább a vizsgált társadalmi-demográfiai csoportok közötti növekvő jövedelmi különbségek eredménye, mintsem a csoporton belüli nagyobb egyenlőtlenségeké.

3.2. A magyar népesség előregedőben, de a fiatalok relatív jövedelmi helyzete jobb, mint az OECD-átlag

Az OECD-országok népessége a várható élettartam növekedése és a termékenység visszaesése miatt fokozott ütemben öregedett az elmúlt két évtizedben. Napjainkban az OECD-országok körében a medián életkor 40 év, ami az 1990-es évek közepén még csak 36 év volt (ENSZ népességadatai: UN, 2019). Az elmúlt évtizedekben a gyermekek (0–17 évesek) aránya csökkent, míg az 51 éves és annál idősebb lakosság aránya minden OECD-országban nőtt (1. ábra). Ez a folyamat Magyarországon különösen gyors ütemben zajlott.

OECD szinten a karrierjük végén tartó felnőttek (55–64 évesek) relatív jövedelme magasabb mind a fiatalabb, mind az idősebb (65 éven felüliek) korcsoportokénál. Magyarországon ellenben a fiatalok relatív jövedelmi szintje magasabb, mint az idősebb korosztályoké. A változások iránya viszont összevág: az elmúlt két évtizedben a fiatalok (18–25 évesek) relatív jövedelme csökkent, míg az idősebb korosztályoké (55 éven felüliek) nőtt mind OECD-szerte, mind Magyarországon (2. ábra). A 2008-as pénzügyi válság rosszabbul érintette a fiatalok gazdasági helyzetét az idősebbekéhez képest (a megnövekedett munkanélküliségi kockázaton, a csekélyebb vagyon-

felhalmozási lehetőségeken, de különösen a lakhatás révén) (Arundel–Ronald, 2015). A generációkat tekintve, az 1960-as években és utána születettek reáljövedelme kevésbé előnyösen alakult életük során, mint a „baby boomer” generáció tagjaié, ami hozzájárul a generációk közötti egyenlőtlenségekhez. Ez a mintázat különösen jellemző Magyarországra, míg a legtöbb közép-európai ország kivételt képez ez alól (OECD, 2017a).

Magyarországon a korcsoportokon belüli egyenlőtlenségek alakulása jelentősen eltér az OECD-átlagtól (3. ábra). OECD viszonylatban az egyenlőtlenségek mértéke minden korcsoportban kismértékben nőtt (kivéve a 65 éven felüliek körében), míg a legnagyobb növekedés a legfiatalabb korcsoportokban következett be. Ezzel szemben Magyarországon (összhangban az országos egyenlőtlenség mértékével) minden korcsoportban csökkent az egyenlőtlenség és leginkább a fiatal felnőttek (18–24 év) körében. A többi visegrádi országban is csökkenés figyelhető meg e tekintetben, de Magyarországon a legnagyobb mértékben (8 százalékpont). Más OECD-országokkal ellentétben a visegrádi országokban nem emelkedett a NEET-fiatalok⁴ aránya a 2000-es évek közepe és a 2010-es évek közepe közötti időszakban, és a fiatalok munkanélküliségi rátája is alacsonyabb, mint OECD szerke (bár a visegrádi országok közül Magyarországon a legmagasabb) (OECD, 2017b). Ennek valószínűleg a fiatal és magasán képzett felnőttek elvándorlása a magyarázata, ami munkaerőhiányhoz és az itthon maradók körében bérnövekedéshez vezetett (Hárs, 2018).

3.3. Magyarországon kifejezetten erősen emelkedett a házasodásról való lemondás és az egyfős háztartások száma

Az elmúlt évtizedekben drasztikusan lecsökkent a házasságban élők aránya az OECD-országokban. Ez a tendencia Magyarországon is teret hódított: arányuk egyötödével csökkent és az egyik legalacsonyabb értékre (38 százalék) esett vissza a 2010-es évek közepére (1. ábra). A jelenség összefügg az egyre későbbi életkorra kitolódó házasságkötéssel, ami többek között annak az eredménye, hogy családalapítás előtt a nők és férfiak egyaránt a gazdasági biztonság megteremtésére törekednek (Smock–Schwarz, 2020). Ezzel párhuzamosan az egy háztartásban élő (de nem házasságban) párok aránya jelentősen növekedett OECD szinten és Magyarországon is. Az együttélés átmenetet biztosíthat a fiatal pároknak, amíg eléri a házassághoz szükséges anyagi

⁴ A NEET rövidítés azokra a 15–24 év közötti fiatalokra utal, akik nem vesznek részt sem foglalkoztatásban, sem oktatásban, sem pedig képzésben.

biztonságot, de a változó kulturális szokások és preferenciák miatt a párok egyre nagyobb arányban döntenek a házasságkötés mellőzése mellett (Spéder, 2019). Az együttélés társadalmilag elfogadottabbá vált az elmúlt évtizedekben, ami szintén hozzájárult ezen együttélési forma arányának jelentős emelkedéshez (Thornton–Philipov, 2009).

A házasságban élők arányának csökkenésével párhuzamosan OECD-szerthe nőtt az elvált vagy házastársától különélő személyek aránya. Magyarországon ez a tendencia különösen erősen érvényesült, mivel arányuk az 1990-es évek közepe óta több mint duplájára emelkedett, megközelítve a népesség 11 százalékát (1. ábra). Egyes kutatók ezt a női foglalkoztatás elterjedésének és a nők javuló gazdasági helyzetének tulajdonították, bár e tekintetben a kutatási eredmények nem perdöntőek (Raley–Sweeney, 2020). A magasabb válási arányt magyarázhatja, hogy az emberek tovább élnek, s a második házasság nagyobb valószínűséggel végződik válással, továbbá az is, hogy a válás társadalmilag elfogadottabbá vált számos OECD-országban.

A házasságról való lemondás miatt OECD szinten megnőtt az egyfős és egyszülős háztartások aránya. Az egyszemélyes háztartások aránya átlagosan 10 százalékról 13 százalékra emelkedett az OECD-országok körében, míg Magyarországon arányuk megduplázódott, elérve a 13,5 százalékot (1. ábra). A növekedést okozhatja a házasságkötés idejének kitolódása, a kevésbé tartós párkapcsolatok, illetve a jó egészségben élő idős családtagok számának gyarapodása, akik anyagilag is megtehetik, hogy önállóan éljenek (OECD, 2011c). Ezzel párhuzamosan a családszerkezet heterogénebbé vált (Cherlin, 2010). Az elmúlt évtizedekben minden OECD-országban nőtt a házasságon kívüli születések aránya, Magyarországon például duplájára (47 százalék) emelkedett. OECD viszonylatban átlagosan 14 százalékkal nőtt az egyszülős családok aránya. Ezzel ellentétben a LIS-adatok alapján Magyarországon az egyszülős családok aránya közel 30 százalékkal csökkent, ami jelenleg az OECD-országok között a legalacsonyabb érték.⁵

A házasságban élők rendelkezésére álló jövedelme majdnem 10 százalékponttal nagyobb az átlagnál és 20 százalékponttal az elvált népesség jövedelménél (2. ábra). A két csoport jövedelmi helyzete az 1990-es évek közepe óta tovább távolodott OECD-szerthe, és így van ez Magyarországon is; míg a házasságban élők relatív jövedelme átlagban 2,5 százalékponttal javult, addig az elváltak relatív jövedelme további 2 százalékponttal romlott. Ennek egyik magyarázata az lehet, hogy a házasságban élők iskolázottabbak, amihez ked-

⁵ Érdemesnek tartjuk megjegyezni, hogy a magyarországi KSH mikrocenzus az egyszülős háztartások arányának növekedését mutatja, igaz a vizsgált időszakról eltérő, az 1990 és 2016 közötti időszakra.

vezőbb anyagi helyzet társul (OECD, 2012). A házasság „luxuscikké” vált és meglehet, hogy az alacsony iskolai végzettségűek és a rossz anyagi körülményekkel rendelkezőknek már elérhetetlen (Smock–Schwarz, 2020). Ezzel összefüggésben, napjainkban a házasságkötés egyre idősebb korban történik, s ebből kifolyólag a házasságban élő nők jövedelme is magasabb, tovább javítva a házasságban élők csoportjának jövedelmi helyzetét (Martin, 2002). Emellett több országban, beleértve Magyarországot is, számos juttatás vagy adókedvezmény csak házasok számára vehető igénybe, ezzel is növelve a házasságban élők már amúgy is magasabb relatív jövedelmét.

Az egyszemélyes és egyszülős háztartások relatív jövedelme jelentősen, körülbelül 20 százalékponttal alacsonyabb a teljes népesség átlagjövedelménél (2. ábra). Míg a vizsgált időszakban az egyszemélyes háztartások helyzete nem változott jelentősen OECD-szerte, addig Magyarországon ennek a csoportnak nőtt legnagyobb mértékben a relatív jövedelme: húsz év alatt a korábbi legalacsonyabb OECD-értékről (61 százalék) az átlagos szintre (81 százalék) zárkózott fel. A növekedés egyik lehetséges oka, hogy a lakásárak emelkedése miatt csak a magasabb jövedelműek engedhetik meg maguknak azt, hogy egyedül éljenek. Ezzel egy időben az egyszülős háztartások relatív jövedelmi szintje tovább romlott, OECD viszonylatban 5 százalékkal 77 százalékra, Magyarországon 8 százalékkal 80 százalékra csökkent. Az egyszülős családok magas szegénységi kockázatát számos tanulmány megállapította már (OECD, 2018). Ennek egyik magyarázata lehet, hogy az egyszülős háztartásoknak biztosított szociális juttatások jövedelemnövelő hatása OECD-szerte az 1980-as évek óta csökken (OECD, 2011b). Magyarországon például az alacsony jövedelmű vagy bizonytalan foglalkoztatási helyzetű családoknak (ahova jellemzően az egyszülős családok nagy számban tartoznak) biztosított főbb juttatások szintje nem tartott lépést az inflációval, ami így jelentős reál értékcsökkenéshez vezetett (Makay, 2020).

OECD viszonylatban és Magyarországon is a házasságban élők körében a legalacsonyabb a jövedelmi egyenlőtlenség mértéke, míg az egyszemélyes háztartások esetében a legmagasabb a vizsgált társadalmi csoportok közül (3. ábra). Az egyfős háztartások igen sokfélék, közéjük tartoznak a karrierjük elején álló fiatalok, az elvált szülők és a társadalom idős tagjai, így a csoport kifejezetten heterogénnek számít. E két társadalmi csoport egyenlőtlenségének mértéke változatlan volt OECD-szerte az 1990-es évek közepe óta. Magyarországon azonban a házasságban élők körében az egyenlőtlenség mértéke csökkent, míg az egyszemélyes háztartások esetében számottevően, körülbelül 5 Gini-ponttal emelkedett. A korábbi évekhez képest az egyszemélyes háztartások kisebb hányada tartozik az alsó két jövedelmi ötdöbe Magyarországon. Így az egyedül élés egy alacsonyabb jövedelmi osztályú jelenségből

középosztályivá vált; feltehetőleg az alacsony fizetésűek kisebb része engedheti meg magának, hogy egyedül béreljen ingatlant.

3.4. Magyarországon az átlagosnál nagyobb mértékben csökkent a gyermekszám

Napjainkban a gyermektelen párokarányának emelkedése és a családméret csökkenése miatt háztartásonként kevesebb gyermek él minden OECD-országban. Összességében a gyermek nélküli háztartások aránya Magyarországon a legmagasabb OECD-szerte. A nők egyre később vállalják első gyermeküket, mivel hosszabb időt töltenek az oktatásban és munkában, hogy megalapozzák karrierjüket. Megszaporodtak azok a gyermek nélküli párok, ahol gyakran mindkét fél dolgozik, őket nevezük „két keresős gyermekteleneknek” (*double-income, no kids – DINKS*). Az 1990-es évek közepe óta a gyermek nélküli párok aránya az OECD-országokban átlagosan 15 százalékkal 21,5 százalékra nőtt, Magyarországon ennél valamivel magasabbra 23,4 százalékra emelkedett (1. ábra). A gyermektelenség elterjedése a kulturális normák (egyre individualistább és kevésbé vallásos) megváltozásával, a nemek közötti egyenlőség javulásával, valamint racionális gazdasági szempontokkal (pl.: a növekvő gazdasági bizonytalansággal és a minőségi oktatás költségeinek emelkedésével) magyarázható (*Tanturri és szerzőtársai, 2015*). Magyarországon és általában Közép- és Kelet-Európában különösen nagy az eltérés a gyermekvállalási szándék és a tényleges gyermekszám között (*Kapitány–Spéder, 2020*).

Ugyanakkor a három- vagy többgyermekes háztartások aránya 11 százalékról 6 százalékra csökkent Magyarországon (1. ábra). Ez a megváltozott értékrendszerrel és a gazdasági átalakulással magyarázható, ami például azt eredményezi, hogy a szülők inkább több erőforrást fordítanak kevesebb gyermekre (*Kanazawa, 2014*). Az első gyermekvállalás időpontjának kitolódása is hozzájárulhat az alacsonyabb gyermekszámhoz, mivel ezzel lerövidül a nők lehetséges gyermekvállalási időszaka. (*OECD, 2011b*) Továbbá kutatások bizonyították, hogy kevesebb gyermek esetén a következő generáció hajlamos még kevesebb gyermeket vállalni, ezt nevezük leszivárgó hatásnak (*Rodgers és szerzőtársai, 2001*).

Az 1990-es évek közepe óta a gyermek nélküli párok relatív jövedelme OECD szinten 3 százalékkal, Magyarországon pedig 6 százalékkal emelkedett, meghaladva ezzel az átlagjövedelmet (2. ábra). Ennek egyik oka, hogy a gyermektelen párok iskolázottsága fokozatosan egyre magasabb szintű. Magyarországon az 1990-es évek közepén a gyermek nélküli párok több mint

fele volt alacsonyán képzett, de arányuk a 2010-es évek közepére jelentősen, 22 százalékra csökkent, míg a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya megháromszorozódott körükben (5-ről 15 százalékra). A legtöbb OECD-országban a felsőfokú végzettséggel rendelkező nők nagyobb valószínűséggel élnek gyermek nélküli háztartásban (OECD, 2011b).

A három- vagy többgyermekes háztartásokban élők relatív jövedelme egy-ötöddel kevesebb, mint a más háztartásokban élőké. Relatív jövedelmi helyzetük OECD szinten az 1990-es évek óta változatlan, viszont Magyarországon 6 százalékos csökkenés figyelhető meg (2. ábra). Ennek a sajátosságának az egyik oka az lehet, hogy Magyarországon inkább az alacsony iskolai végzettségűek vállalnak három vagy több gyermeket (Monostori–Murinkó, 2020). Ezen kívül az is hozzájárulhatott ehhez a csökkenéshez, hogy a főbb univerzális családtámogatások (pl.: családi pótlék) értéke nem követte az inflációt (Makay, 2020).

Az 1990-es évek közepe óta a gyermek-nélküli párok csoportján belüli egyenlőtlenség mértéke átlagosan 1,2 Gini-ponttal csökkent az OECD-országokban (3. ábra). Magyarországon különösen nagymértékű volt a visszaesés (6 Gini-pont). A legfelső jövedelmi ötödbe tartozók felülreprezentáltak a gyermektelen párok körében, arányuk OECD szinten 26, Magyarországon 22 százalék. Míg az 1990-es évek közepe óta csökkent az alsó ötödbe tartozók aránya, addig a középső és a felső jövedelmi ötödökbe tartozók aránya nőtt, ami együttesen hozzájárult a csoporton belüli egyenlőtlenség mértékének csökkenéséhez mind Magyarországon, mind OECD-szerte.

A három- vagy többgyermekes háztartások körében két Gini-ponttal nőtt az egyenlőtlenség mértéke az OECD országaiban, míg Magyarországon valamelyest csökkent (3. ábra). Az OECD-trenddel szemben hazánkban a legfelső jövedelmi ötödbe tartozó három- vagy többgyermekesek aránya 8 százalékponttal csökkent, miközben a középső három ötödbe tartozók aránya emelkedett. OECD viszonylatban a három vagy több gyermek vállalása a felsőbb osztályok jellemzőjévé vált, míg Magyarországon egyre gyakoribb az alacsonyabb és közepes jövedelmű osztályok körében. Ez arra utal, hogy míg OECD szinten a csoport átalakult, addig Magyarországon egyre homogénebbé vált.

3.5. OECD viszonylatban Magyarországon volt a legnagyobb a többgenerációs háztartások arányának növekedése

A többgenerációs háztartások aránya (ahol felnőttkorúak szüleikkel és/vagy a nagyszüleikkel élnek együtt) OECD szinten 3 százalékról 4 százalékra emelkedett (1. ábra), nagyrészt a 2000-es évek második felében. Magyarországon

volt a legjelentősebb növekedés az OECD-országok közül 5-ről 12 százalékra. Ezt főleg a szüleikkel élő fiatal felnőttek arányának növekedése okozta, mintsem az idősgondozás iránti nagyobb igény (OECD, 2019a; Monostori–Murinkó, 2020). Napjainkban a fiatal felnőttek hosszabb időt töltenek oktatásban, képzésben, s ennek következtében idősebb életkorban válnak anyagiilag függetlenné (OECD, 2011c). A magas albérlési díjak szintén a „fészekben” maradásra ösztönzik őket. Eközben növekszik az úgynevezett „bumeráng gyerekek” száma, vagyis azon fiatal felnőtteké, akik gazdasági nehézségek miatt vagy egy tartós párkapcsolat vége után visszatérnek családjukhoz. Magyarországon különösen megnőtt a bumeráng gyerekek száma a 25–29 évesek körében (14 százalékkal) az utóbbi időszakban (Aassve és szerzőtársai, 2013).

A többgenerációs háztartások jövedelme átlag alatti, viszont meghaladja az egyszemélyes és egyszülős háztartások jövedelmét. Az ilyen típusú együttélés elsimítja a háztartáson belüli jövedelemkülönbségeket, mivel így egyes háztartástagok támogatáshoz jutnak, viszont jellemzően csökkenti is más tagok egy főre jutó jövedelmét. Relatív jövedelmi helyzetük OECD szinten 5 százalékponttal csökkent, míg Magyarországon változatlan maradt (2. ábra). A legtöbb országban a többgenerációs háztartások aránya a legfelső jövedelmi csoportokba tartozott az elmúlt 20 évben. Magyarországon gyakoribbá vált a többgenerációs együttélés az alsó két ötöd körében, viszont a negyedik ötödben jelentősen csökkent. Ennek egyik lehetséges magyarázata lehet, hogy az alacsony jövedelmű csoportok jövedelemnövekedésénél a lakásárak nagyobb mértékben emelkedtek, így ők inkább kényszerülnek együtt élni, míg a nagyobb jövedelemmel rendelkezők jobban megengedhetik maguknak az önálló, saját otthont.

A jövedelemegyenlőtlenség mértéke a többgenerációs háztartások körében változatlan volt az elmúlt két évtizedben OECD-szerte, míg Magyarországon mértéke jelentősen csökkent (3. ábra). Hasonló a helyzet a többi közép- és kelet-európai országban is, például Csehországban és Lengyelországban, ami a háztartáscsoport erősödő homogenitására utal a térségben.

3.6. A hasonlóságon alapuló párok jövedelme polarizálódott, de arányuk nem emelkedett Magyarországon

OECD-szerte megemelkedett azon együtt élő párok aránya, ahol a felek azonos jövedelmi szegmensbe tartoznak, többek között a nők megnövekedett munkaerő-piaci részvétele miatt. A házasságon belüli gazdasági viszonyok átalakulása és a fokozottan teret nyerő nemek közötti egyenlőségre épülő

normarendszer szintén hozzájárulhat a nők és a férfiak párválasztási preferenciáinak megváltozásához. A téma kutatói szerint a házasság intézménye egy specializáción alapuló intézményből (amelyben a feleségek háztartási, a férfiak pedig piaci munkára specializálódtak) egy együttműködésen alapuló intézménnyé vált, ahol gazdaságilag mindkét fél hozzájárul a háztartás jövedelméhez (Sweeney, 2002). Azonban a hasonlóságon alapuló párválasztás tendenciái másképp alakultak néhány közép- és kelet-európai országban, köztük Magyarországon, valamint Németországban. Itt a hasonló státuszú párok aránya változatlan maradt, aminek egyik oka lehet, hogy ezekben az országokban a szocializmus révén már korábban is magas volt a nők iskolázottsága és foglalkoztatási aránya (Harcsa–Monostori, 2018).

Egyes jelek arra utalnak, hogy megnőtt azon párok relatív jövedelme, ahol a felek hasonló jövedelmi kategóriába tartoznak, a magasabb jövedelműek körében gyakoribbá váló, hasonlóságon alapuló párválasztás miatt. Ennek egyik oka lehet, hogy felerősödött a magasabb végzettséggel rendelkező nők és férfiak iskolázottsági alapon történő párválasztása, mivel az megfelelőbben megalapozza a közös értékeken és preferenciákon nyugvó hasonló „életstílust”, mint pusztán a kereset (Schwartz, 2010).

OECD viszonylatban a jövedelmi egyenlőtlenség mértéke valószínűleg nőtt a hasonló jövedelmi szegmensben lévő párok körében. A hasonlóságon alapuló párválasztás fokozódott a felső öt jövedelmi tizedbe tartozó nőknél és férfiaknál, illetve kifejezetten megnőtt a legfelső három tizedbe tartozók körében, ami kiszélesedő jövedelemeloszláshoz és nagyobb mértékű egyenlőtlenséghez vezet (Greenwood és szerzőtársai, 2014). Ugyanakkor a legalsó három-négy tizedbe tartozó nők kisebb arányban találtak párt a felső öt jövedelmi tizedből. A házasság gazdasági alapjának változása okán (miszerint specializáció helyett mindkét fél hozzájárul a háztartás jövedelméhez) több férfi kereshet párt a magasabb jövedelmi helyzetű nők körében. Továbbá az egyre növekvő mértékű egyenlőtlenségek és a nyíló bérolló miatt a „lefelé házasodás” gazdasági költségei egyre súlyosbodnak, ami erősítheti a párválasztás során a gazdasági megfontolások szerepét (Schwartz, 2010).

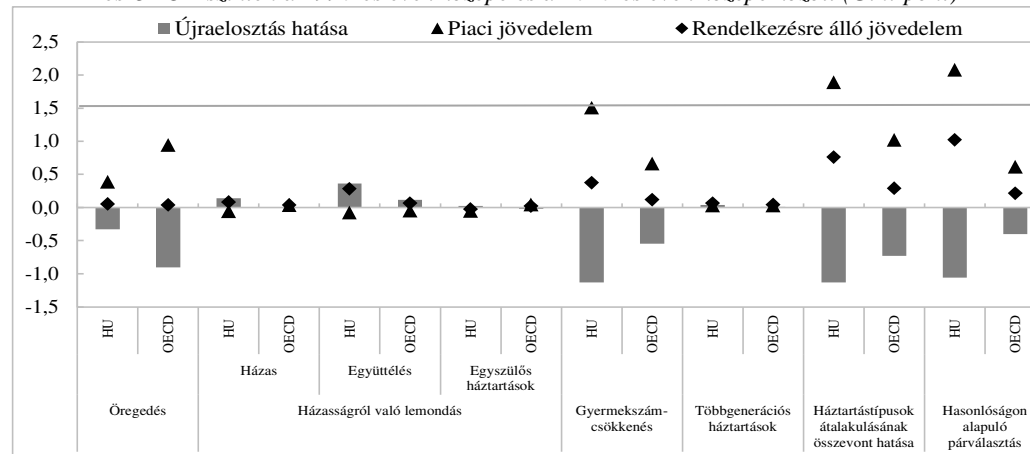
4. Az azonosított megatrendek hatása a jövedelmi egyenlőtlenség mértékére

A hatásarány-analízis eredményei alapján elmondható, hogy az elmúlt húsz év demográfiai változásainak többsége csak korlátozottan volt hatással a jövedelmi egyenlőtlenség mértékére. Emellett a trendek jellemzően nagyobb hatással voltak a piaci, mint a rendelkezésre álló jövedelmi egyenlőtlenség

mértékére (4. ábra). Ez összhangban áll a korábbi eredményekkel, amelyek kiemelik az adó- és juttatási rendszer egyenlőtlenség mérséklőhatását (*Dolls és szerzőtársai*, 2019). Becslések szerint OECD viszonylatban a háztartástípusok arányainak megváltozása és az öregedés volt legnagyobb hatással a piaci jövedelmi egyenlőtlenségek alakulására (körülbelül egy Gini-ponttal). A gyermekszám-csökkenés és a hasonlóságon alapuló párválasztás kisebb, de nem elhanyagolható hatással bírtak (körülbelül 0,6-0,7 Gini-ponttal), míg a többi folyamat hatása átlagosan elenyésző, nulla közeli volt. Az összes demográfiai megatrend hatása elhanyagolhatónak tekinthető a rendelkezésre álló jövedelmi egyenlőtlenségének mértékére OECD szinten. Azonban, egyes országokban, mint például Magyarországon, a becslések szerint néhány folyamat jelentősebb hatással bírt. Az elmúlt évtizedekben Magyarországon az öregedésnek csekély (becsült) hatása volt a jövedelmi egyenlőtlenségre, alacsonyabb, mint OECD szinten (4. ábra). Ez összecseng a fentebb kifejtett folyamatokkal, mint például a fiatalabb és idősebb korcsoportok relatív jövedelmének konvergenciájával és a fiatalok csoportján belüli egyenlőtlenség csökkenésével. Elméletben az öregedés növelheti az egyenlőtlenséget, mivel a népesség nagyobb hányada lesz tipikusan alacsonyabb jövedelmű nyugdíjas, növelve a csoportok relatív jövedelme közötti egyenlőtlenséget (*Dolls és szerzőtársai*, 2018). Azonban az idősek relatív jövedelme nőtt a periódus alatt, ami minden bizonnyal enyhítette a hatást.

A válások és az együttélés gyakoribbá válása, illetve az egyszülős háztartások számának csökkenése elhanyagolható hatással bírt az egyenlőtlenségek mértékére (4. ábra). Ennek ellenére az együttélés rendelkezésre álló jövedelmi egyenlőtlenségre vonatkozó becslült hatása Magyarországon volt a második legnagyobb az összes OECD-országban. Ezen folyamatok hatása hasonló, vagy enyhén kisebb volt a piaci jövedelmi egyenlőtlenségre, kiváltképp az együtt élő és az elvált népesség körében. Ez azt jelzi, hogy az adó- és juttatási rendszereknek nincs kimutatható egyenlőtlenségeket enyhítő hatása ezekben az esetekben, sőt az együttélés esetén ennek épp az ellenkezője figyelhető meg. Becslések szerint Magyarországon a gyermekszám-csökkenés 1,5 Gini-ponttal növeli a piaci jövedelmi egyenlőtlenség mértékét, ami OECD viszonylatban az egyik legmagasabb érték (4. ábra). A fő hatásmechanizmus, hogy a magasabb jövedelemmel rendelkezők nem vállalnak gyermeket, vagy ha igen, akkor kevesebbet. Ez a folyamat hosszú távon még inkább hozzájárulhat az egyenlőtlenség generációk közötti tovább örökítéséhez. Magyarországon a termékenység csökkenése az utóbbi évtizedekben inkább a nők kedvezőbb munkaerő-piaci helyzetével áll kapcsolatban, mint a foglalkoztatásuk növekedésével, ami már hagyományosan is magas volt. A háztartási munkát továbbra is túlnyomó részt a nők végzik, és ez a kiegyensúlyozatlanság általában tovább romlik a gyermekvállalás után. (*Harcza-Monostori*, 2018)

4. ábra. Vizsgált társadalmi-demográfiai trendek becsült hatása a jövedelmi egyenlőtlenségre Magyarországon és OECD szinten a 1990-es évek közepe és a 2010-es évek közepe között (Gini-pont)

Megjegyzés: Az adatpontok a Gini-együttható tényleges és tényellentétes (kontrafaktuális) változása közötti különbséget mutatják a piaci jövedelem (háromszög) és a rendelkezésre álló jövedelem (gyémánt) tekintetében. Például OECD viszonylatban a piaci jövedelem Gini-együtthatója egy ponttal volt magasabb, mint az az öregedés nélkül lett volna (42,0-ról 45,1-re, nem pedig 44,1-re nőtt). A „Háztartástípusok átalakulásának összsvont hatása” kategóriába beletartozik az egyszemélyes, az egyedülálló szülő, a gyermekes párok, a gyermek-nélküli párok és a többgenerációs háztartások változásának együttes hatása. Az adatok a teljes népességre vonatkoznak. Az újraelosztás mértékét a piaci és a rendelkezésre álló jövedelem közötti különbség egyenlőtlenségének alakulása szerint határoztuk meg. A fekete vonal 1,5 Gini-pontot jelez, ezt tekintjük jelentős hatást jelző küszöbnek. Az OECD-értéket a rendelkezésre álló OECD-országok súlyozatlan átlagaként határoztuk meg.

Forrás: OECD (megjelenés alatt), számítások a Luxembourg Income Study alapján.

Az egyik magyarázat erre az lehet, hogy a magasabb jövedelmű nők hajlandóak legkevésbé magukra vállalni a fizetett munka, a gyermekgondozás és a háztartási feladatok hármast terhét és képesek erről leghatékonyabban alkudni párjaikkal akár éppen az alacsonyabb gyerekszám formájában (*Tanturri és szerzőtársai, 2015*).

Becslésünk szerint a többgenerációs háztartások elterjedésének elhanyagolható a jövedelemegyenlőtlenségre gyakorolt hatása (*4. ábra*). Növekvő arányuk elméletben növelheti a háztartások átlagos létszámát és ezáltal az erőforrás-elosztás képességet. Néhány háztartástagnak enyhítheti az anyagi nehézségeit, azonban az új, népesebb háztartások nem kedveznek a háztartás minden tagjának. E háztartásforma terjedése növelheti a generációk közötti egyenlőtlenség átörökítését, mivel a jobb társadalmi-gazdasági helyzetű szülők jobban tudják támogatni gyermekeiket akár hosszabb távon is.

Becslésünk szerint az átalakuló háztartástípusok (egyszemélyes, egyedülálló szülők, gyermekes és gyermeknélküli párok, többgenerációs háztartások) összevont hatása jelentős volt a jövedelemegyenlőtlenségre. Ennek a több tényezőt magába foglaló folyamatnak Magyarországon volt a második legerősebb hatása az OECD-országok között. Közel két Gini-ponttal növelte a piaci, és 0,76 ponttal a rendelkezésre álló jövedelmi egyenlőtlenséget (*4. ábra*). E mögött valószínűleg a háztartások méretének csökkenése állhat, ami csökkenti a méretgazdaságosságból fakadó előnyök kihasználásának lehetőségét. A háztartások mérete a válások, szétköltözések, valamint a fiatalok tartós egyedülállósága miatt csökkent. Emellett az együttélést könnyebb felbontani, mint a házasságot, ami több szakításhoz és kisebb méretű mozaik családokhoz vezet.

Magyarországon a hasonlóságon alapuló párválasztási minták átalakulásának volt a legnagyobb becsült hatása: nélküle a piaci jövedelmi egyenlőtlenség mértéke két Gini-ponttal, a rendelkezésre álló jövedelemegyenlőtlenség mértéke pedig egy Gini-ponttal lenne alacsonyabb (*4. ábra*). Mivel Magyarországon az ilyen típusú párok aránya változatlan, ez a jelentős hatás a szelektált és nem szelektált párok közötti jövedelmi mintázat változásából eredhet. A házastársak jövedelmének nagyobb korrelációja felerősítheti a meglévő egyenlőtlenségeket és mélyítheti a háztartások közötti különbségeket (*OECD, 2015, 2011a*). A hasonlóságon alapuló párválasztásból származó, növekvő mértékű egyenlőtlenség egyik fontos mozgatórugója a két magas jövedelmű és az egy közepes vagy alacsony jövedelmű háztartások közötti növekvő különbség. Az egykeresős párok fokozatosan elmaradnak a jövedelemeloszlás közepétől, ezzel szemben a két teljes keresővel rendelkező párok nagy és növekvő aránybantartoznak a felső jövedelmű háztartások közé (*OECD, 2019b*). A hasonlóságon alapuló párválasztás tendenciái (jövedelem és/vagy iskolai végzettség terén) szintén hozzájárulnak a generációk közötti

egyenlőtlenségek átörökítéséhez azáltal, hogy növelik a családok között a gyermekekbe fektetett humán tőke egyenlőtlenségének mértékét (Adema és szerzőtársai, 2019).

5. Összegzés

5.1. A főbb társadalmi-demográfiai folyamatok összefoglalása

Az elmúlt húsz évben az OECD-országokban egyre összetettebbé vált a családszerkezet, illetve csökkent az átfedés a nukleáris család és a háztartások között. Általános lett a házasságkötésről való lemondás és tovább terjedt a házasság kötés nélküli együttélés, valamint nőtt az egyszemélyes háztartások aránya. Ennek eredményeképpen nőtt a házasságon kívül született gyermekek száma és az egyéb, nem kétszülős családmódban (egyszülős, nevelőszülős stb.) felnövő gyerekek aránya. A gyermekvállalás elhalasztása és a három- vagy többgyermekes családok számának csökkenése miatt csökkent a háztartásonkénti gyermekszám is. A fiatal felnőttek később hagyják el a szülői házat, valamint a gazdasági visszaesés és a nehezebben megfizethető lakhatás miatt megszorodtak a „bumeráng gyerekek”. Ez a két trend a többgenerációs háztartások arányának növekedéséhez vezetett. A családszerkezet e változásaira befolyással voltak a nagyobb társadalmi-demográfiai megatrendek, mint például a népesség öregedése, a nők növekvő munkaerő-piaci részvétele és az ebből eredő hasonló társadalmi státuszon alapuló párválasztás elterjedése.

A magyarországi folyamatok többnyire megfelelnek az OECD-szerte jellemző mintának, bár akadnak eltérések (1. táblázat). Az OECD-trenddel ellentétben Magyarországon ugyan nem nőtt az egyszülős családok aránya, azonban jövedelmi helyzetük jelentősen romlott. A hasonlóságon alapuló párkapcsolatok aránya változatlan maradt a párok körében, miközben OECD szinten arányuk növekedett. További különbséget jelent a fiatalok egyenlőtlenségi helyzetének javulása, szemben az OECD-szintű romlással. Bár a különböző korcsoportok relatív jövedelmének alakulása megfelel az OECD-mintának, Magyarországon a fiatal felnőttek relatív jövedelme továbbra is magasabb, mint a karrierjük végén lévő felnőtteké. A három- vagy többgyermekes háztartások relatív jövedelme és a csoporton belüli egyenlőtlenség mértéke is csökkent, miközben OECD viszonylatban nőtt, ami azt jelzi, hogy míg ennek a csoportnak a jövedelmi összetétele az OECD-országokban átalakul, addig Magyarországon egyre inkább, egyhangúan alacsony jövedelművé válik.

1. táblázat. Magyarország társadalmi-demográfiai folyamatainak összefoglalása az OECD-trendekhez viszonyítva az 1990-es évek közepétől a 2010-es évek közepéig tartó időszakban

Az öt főbb társadalmi-demográfiai megatrend	Kategóriák	Népességarány-változás	A relatív jövedelmi helyzet változása	A csoporton belüli egyenlőtlenségek változása
Öregedés	Fiatalfelnőttek (18–24 évesek)	↓	↓	↓
	Munkavállalási korúak (55–65 évesek)	↑	↑	↓
	Idősek (65+ évesek)	↑	↑	↓
A házasságról való lemondás	Házaspár	↓	↑	↓
	Elvált	↑	↓	↓
	Egyedülálló	↑	↑	↑
	Egyedülálló szülők	↑	↓	↓
Gyermekszám-csökkenés	Gyermek nélküli párok	↑	↑	↓
	3 vagy több gyerekes háztartások	↓	↓	↓
Többgenerációs háztartások	Többgenerációs háztartások	↑	—	↓
Hasonlóságon alapuló párválasztás	Hasonlóságon alapuló párválasztás aránya	—	↑	↑

Megjegyzés: A táblázat a magyarországi népességarány, a relatív jövedelem szintjének és a csoporton belüli egyenlőtlenség mértékének a változását szemlélteti. A világosabb alakzatok jelzik az OECD-országok átlagától eltérő tendenciákat.

Forrás: OECD (megjelenés alatt), saját számítások a Luxembourg Income Study alapján.

Ugyanakkor egyes folyamatok sokkal intenzívebben mentek végbe Magyarországon. Különösen elterjedt a házasságról való lemondás és megnőtt az egyedülálló háztartások aránya. Ez utóbbi csoportnak jelentősen megnőtt a relatív jövedelmi helyzete és a csoporton belüli egyenlőtlenség is emelkedett, ami a magasabb jövedelmi csoporttá váló gyors átalakulást jelzi. Magyarországon nőtt leginkább a többgenerációs háztartások és a „bumeráng gyerekek” száma. Lehetséges, hogy az emelkedő lakásárak következtében és a

gyermekgondozási feladatok megosztása miatt az egyedülálló szülők növekvő mértékben térnek vissza szüleikhez, többgenerációs családokat alkotva.

5.2. A főbb társadalmi-demográfiai folyamatok hatása a jövedelmi egyenlőtlenségre nemzetközi áttekintésben

Elemzésünk alapján azt mondhatjuk, hogy OECD viszonylatban az öt vizsgált társadalmi-demográfiai megatrend csekély, szinte elhanyagolható hatással volt a rendelkezésre álló jövedelem szerinti egyenlőtlenségekre az elmúlt húsz év során. Ahol mégis kimutatható a hatás, ott többnyire –, de nem kizárólag – ezek a folyamatok növelték az egyenlőtlenséget. A mérsékelt hatás egyik oka lehet, hogy a társadalmi-demográfiai megatrendek és az egyenlőtlenség alakulásának kapcsolata összetett, ahogy erre már más tanulmányokban is felhívták a figyelmet. Elemzésünk rámutatott, hogy a társadalmi-demográfiai folyamatok néha ellentétes egyenlőtlenségre gyakorolt hatáshoz vezetnek a csoportok arányának, relatív jövedelmi helyzetének és a csoporton belüli egyenlőtlenségek alakulása közötti kölcsönhatások miatt (*1. táblázat*). Például az idősek aránya nőtt, de jövedelemszintjük is emelkedett, ami enyhíti az egyenlőtlenség növelő hatást.

Továbbá a megatrendek eltérő hatással bírtak egynéhány OECD-ország esetében, mérsékelve ezzel az átlagos összhatást (*2. táblázat*). A közép-kelet-európai és latin-amerikai OECD-tagállamok, amelyek később csatlakoztak az OECD szervezethez, például gyakrabban rendelkeznek az összátlagtól eltérő értékekkel. Ezekben az országokban gyakrabban volt a jövedelmi egyenlőtlenségeket csillapító hatása a vizsgált folyamatoknak. Lengyelország és Mexikó az esetek legalább felében kivételnek számított. Magyarország esetében csak az egyedülálló szülők csökkenő aránya járult hozzá az ország egyenlőtlenségi szintjének csökkenéséhez. Ezenfelül az adó- és szociális juttatási rendszer egyenlőtlenségeket enyhítő hatása miatt a megatrendek befolyása kevésbé volt jelentős, mint a piaci jövedelem-egyenlőtlenségek esetében (lásd *2. táblázat* utolsó oszlop).

2. táblázat. A vizsgált társadalmi-demográfiai folyamatok becsült jövedelmi egyenlőtlenségre gyakorolt hatásának összefoglalása az 1990-es évek közepétől a 2010-es évek közepéig tartó időszakban OECD-szerte

Az öt főbb társadalmi-demográfiai megatrend	Indikátorok	Hatása a rendelkezésre álló jövedelmi egyenlőtlenség mértékére OECD szinten	Legnagyobb mértékű növekedés	Kivételek az OECD-trendek alól	Hatása a piaci jövedelmi egyenlőtlenség mértékére OECD szinten
Öregedés	Az életkor-szerkezet átalakulása (minden korcsoportban)	0,0	MX, FI, CH, AT, US	PL, ES, IT, CZ	+0,8
A házasságról való lemondás	Az elvált népesség növekedése	0,0	GR, AT, DE, CZ, ES	AU, CA, SI, MX	0,0
	Az együttélés elterjedése	+0,1	MX, HU, CZ, SI, DE	GB, LU, CL, AU, DK	0,0
	Az egyedülálló szülők számának növekedése	0,0	IE, IT, DE, NL, LU	MX, US, CA, SK, CL, HU, CH, FI, SI, CZ, GR, DK, PL	+0,1
	A háztartástípusok átalakulása	+0,3	SI, MX, HU, DE, AT	PL, ES, GR	+1,0
Gyermekszám	Gyermekarány-csökkenés	+0,1	MX, SI, FI, AT, HU	ES, PL, IT, LU, GR, GB, CH, CZ	+0,6
Többgenerációs háztartások	A többgenerációs háztartások számának növekedése	+0,3	CL, GR, SI, ES, FR	MX, SK, GB, US, FI, PL	+0,2
Hasonlóságon alapuló párvasztás	Hasonlóságon alapuló párok számának növekedése	+0,2	HU, CZ, LU, DE, NL	MX, IL, PL, CL, IT, IE, CH	+0,6

Megjegyzés: A 2. táblázat a hatásvány-analízisből származó, a munkaképes korú népességre vonatkozó Gini-index pontban mért változását mutatja. A legnagyobb növekedés azt az öt országot jelzi, ahol az adott folyamat hatására a legnagyobb mértékben emelkedett a becsült, rendelkezésre álló jövedelmi egyenlőtlenség. Kivételt jelent minden ország, ahol a becslések szerint a rendelkezésre álló jövedelmi egyenlőtlenség mértéke csökkent az adott folyamat hatására. A háztartástípusok átalakulása kategória több háztartástípus (egyszemélyes, egyedülálló szülő, gyermekes párok és gyermekenélküli párok) együttes hatását jelzi. Az OECD-értéket a rendelkezésre álló OECD-országok súlyozatlan átlagaként határoztuk meg.

Országnevek rövidítései: AT: Ausztria, AU: Ausztrália, CA: Kanada, CL: Chile, CH: Svájc, CZ: Csehország, DE: Németország, DK: Dánia, ES: Spanyolország, FI: Finnország, FR: Franciaország, GB: Egyesült Királyság, GR: Görögország, HU: Magyarország, IE: Írország, IT: Olaszország, LU: Luxemburg, MX: Mexikó, NL: Hollandia, PL: Lengyelország, SK: Szlovákia, SI: Szlovénia, US: Amerikai Egyesült Államok.

Forrás: OECD (megjelenés alatt), számítások a Luxembourg Income Study alapján.

Másrészt az új tagállamok körében (pl.: Mexikó, Szlovénia, Magyarország és Csehország esetében) gyakrabban figyelhető meg néhány demográfiai folyamat következtében bekövetkező jelentős egyenlőtlenség növelő hatás is, különösen a piaci jövedelem szerint mért egyenlőtlenség esetén (2. táblázat). Ezek az országok a vizsgált időszakban jelentős társadalmi átalakuláson mentek keresztül. Magyarországon a hasonlóságon alapuló párválasztás és a gyermekszám-csökkenés számottevően nagyobb egyenlőtlenség növelő hatással bírt, mint más OECD-országban. Ellenben az öregedés kisebb hatással volt, mint OECD-szerte, ami összhangban áll azzal a megfigyeléssel, hogy a fiatalabbak és idősebbek jövedelme közötti különbség csökkent az elmúlt húsz évben. A többgenerációs háztartások számának növekedése, az együttélés és a válás önmagában csak csekély mértékben járult hozzá a piaci és a rendelkezésre álló jövedelmi egyenlőtlenségek változásához.

A kiegészítő dekompozíciós elemzés megerősíti, hogy egyes társadalmi-demográfiai változások egyenlőtlenség-növelő hatása jelentősebb volt Magyarországon az 1990-es évek és a 2010-es évek közepe között, mint más OECD-országokban (OECD, megjelenés alatt). Összességében OECD-szerte a társadalmi-demográfiai folyamatok csak kis részét magyarázzák a háztartások piaci jövedelemegyenlőtlenségei időbeli változásainak. Ez azt jelenti, hogy egyéb, közvetlenül nem vizsgált folyamatok (pl.: a technológiai fejlődés vagy a piaci béregyenlőtlenségek változása) jellemzően nagyobb hatással voltak az egyenlőtlenségek alakulására. Azonban a társadalmi-demográfiai folyamatok által megmagyarázott rész jelentősebb, mint a nem megmagyarázott rész néhány ország esetében. Ezek Izrael, Csehország, az Egyesült Államok, Olaszország és Magyarország. A társadalmi-demográfiai trendeknek ezekben az országokban egyenlőtlenség növelő hatásuk volt, Izraelt leszámítva. Amikor az elemzést a rendelkezésre álló jövedelemre végezzük el Magyarországon, a társadalmi-demográfiai változások

által magyarázott rész nagysága csökken, miközben a meg nem magyarázott rész növekszik, ami újfent rámutat az adó- és szociális támogatási rendszerek egyenlőtlenség-csökkentő hatására.

Ezzel összhangban számos további szakpolitikai eszköz és lehetőség létezik, ami tovább enyhítheti a jövedelmi egyenlőtlenségek mértékét. Vizsgálatunk eredményei alapján Magyarországon a szakpolitikának elsősorban a hasonlóságon alapuló párválasztás, a háztartástípusok átalakulása és a gyermektelenség jövedelmi egyenlőtlenséget növelő hatásának enyhítésére lenne érdemes koncentrálnia, konkrétan:

- A nők munkaerő-piaci helyzetének és jövedelmi lehetőségeinek javítása, különös tekintettel az alacsonyabban fizetett munkavállalókra.
- A szabályozási, jogi és szociális intézményi keret hozzáigazítása a változékonyabb családszerkezethez, illetve a családi állapotra vonatkozó adózási és juttatási szabályozás semlegességének javítása.
- A családalapítást és gyermekvállalást akadályozó elemek feloldása olyan javaslatokkal, amelyek elősegítik a munka és a gyermeknevelési kötelezettségek összeegyeztetését, valamint ösztönzik a szülők közötti gyermekgondozási feladatok egyenlőbb elosztását.
- A megfizethető, rugalmas és jó minőségű koragyermekkorai gondozáshoz való hozzáférés fejlesztése.
- Javaslatok kidolgozása az időskori egyenlőtlenség megelőzése érdekében.

IRODALOM

- Aassve, A.–Cottini, E.–Vitali, A. (2013): Youth Prospects in a Time of Economic Recession. *Demographic Research*, Vol. 29. 949–962. o. <http://dx.doi.org/10.4054/demres.2013.29.36>.
- Adema, W.–Clarke, C.–Thévenon, O. (2019): Family Policies and Family Outcomes in OECD Countries. Megjelent: Van Lancker, W. –Nieuwenhuis, R. (szerk.): *The Palgrave Handbook of Family Policy*, Palgrave Macmillan, London (UK).
- Arundel, R.–Ronald, R. (2015): Parental Co-Residence, Shared Living and Emerging Adulthood in Europe: Semi-Dependent Housing Across Welfare Regime and Housing System Contexts. *Journal of Youth Studies*, Vol. 19. No. 7. 885–905. o. <http://dx.doi.org/10.1080/13676261.2015.1112884>.
- Cherlin, A. (2010): Demographic Trends in the Unites States: A Review of Research in the 2000s. *Journal of Marriage and Family*, Vol. 72. No. 3. 403–410. o. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2010.00710.x>.
- Dolls, M.–Doorley, K.–Paulus, A.–Schneider H.–Sommer, E. (2019): Demographic Change and the European Income Distribution. *The Journal of Economic Inequality*, Vol. 17. No. 3. 337–357. o. <http://dx.doi.org/10.1007/s10888-019-09411-z>.
- Förster, M.–Tóth István György (2015): Cross-Country Evidence of the Multiple Causes of Inequality Changes in the OECD Area. Megjelent: *Handbook of Income Distribution*, Elsevier. <http://dx.doi.org/10.1016/b978-0-444-59429-7.00020-0>.

- France Stratégie (2018): Le Couple Contribue-T-II Encore à Réduire les Inégalités. <https://www.strategie.gouv.fr/sites/strategie.gouv.fr/files/atoms/files/fs-na-71-couple-inegalites-08-11-2018.pdf>.
- Greenwood, J.–Guner, N.–Kocharkov, G.–Santos, C. (2014): *Marry Your Like: Assortative Mating and Income Inequality*, National Bureau of Economic Research, Cambridge (MA) <http://dx.doi.org/10.3386/w19829>
- Harcza István–Monostori Judit (2018): A háztartás és családszerkezeti változások hosszú távú trendjei Magyarországon európai kontextusban: Teóriák, tévképzetek, tények. *Demográfia*, 60. évf. 4. sz. <http://dx.doi.org/10.21543/dem.60.4.2>.
- Hárs Ágnes (2018): Növekvő elvándorlás – lehetőségek, remények, munkaerő-piaci hatások. Megjelent: Kolosi Tamás–Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2018*, Tárki Zrt., Budapest, 81–107. o.
- Kanazawa, S. (2014): Intelligence and Childlessness. *Social Science Research*, Vol. 48. 157–170. o. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ssresearch.2014.06.003>.
- Kapitány Balázs–Spéder Zsolt (2020): Fertility. Megjelent: Monostori Judit–Őri Péter–Spéder Zsolt (szerk.): *Demographic Portrait of Hungary 2018*. Hungarian Demographic Research Institute, Budapest. <https://www.demografia.hu/en/publicationsonline/index.php/demographicportrait/issue/view/364>.
- Makay Zsuzsanna (2020): The Family Support System and Female Employment. Megjelent: Monostori Judit–Őri Péter–Spéder Zsolt (szerk.): *Demographic Portrait of Hungary 2018*. Hungarian Demographic Research Institute, Budapest. <https://www.demografia.hu/en/publicationsonline/index.php/demographicportrait/article/view/953/725>.
- Martin, S. (2002): *Delayed Marriage and Childbearing: Implications and Measurement of Diverging Trends in Family Timing*, University of Maryland, College Park. <https://www.russellsage.org/sites/all/files/u4/Martin.pdf>.
- Monostori Judit–Murinkó Lívía (2020): Household and Family Structure. Megjelent: Monostori Judit–Őri Péter–Spéder Zsolt (szerk.): *Demographic Portrait of Hungary 2018*. Hungarian Demographic Research Institute, Budapest. <https://www.demografia.hu/en/publicationsonline/index.php/demographicportrait/issue/view/364>.
- OECD (2011a): *Divided We Stand: Why Inequality Keeps Rising*. OECD Publishing, Paris. <https://dx.doi.org/10.1787/9789264119536-en>.
- OECD (2011b): *Doing Better for Families*. OECD Publishing, Paris. <https://dx.doi.org/10.1787/9789264098732-en>.
- OECD (2011c): *The Future of Families – Synthesis Report*. OECD Publishing, Paris. <https://www.oecd.org/futures/49093502.pdf> (accessed on 23rd March, 2020).
- OECD (2012), *Education at a Glance 2012: Highlights*. OECD Publishing, Paris. https://dx.doi.org/10.1787/eag_highlights-2012-en.
- OECD (2015): *In It Together: Why Less Inequality Benefits All?* OECD Publishing, Paris. <https://dx.doi.org/10.1787/9789264235120-en>.
- OECD (2017a): *Preventing Ageing Unequally*. OECD Publishing, Paris. <https://dx.doi.org/10.1787/9789264279087-en>.
- OECD (2017b): *Understanding the Socio-economic Divide in Europe*. OECD Publishing, Paris. <http://www.oecd.org/inclusive-growth/about/centre-for-opportunity-and-equality/cope-divide-europe-2017-background-report.pdf>.
- OECD (2018): *Child Poverty in the OECD*. OECD Social, Employment and Migration Working Papers.
- OECD (2019a): *Society at a Glance 2019: OECD Social Indicators*. OECD Publishing, Paris. https://dx.doi.org/10.1787/soc_glance-2019-en.
- OECD (2019b): *Policies for a prosperous middle class*, Megjelent: *Under Pressure: The Squeezed Middle Class*. OECD Publishing, Paris. <https://dx.doi.org/10.1787/8e318c69-en>.

- OECD (megjelenés alatt): The Impact of Shifting Demographic and Family Structures on Income Inequality and Its Policy Implications. Social Employment and Migration Working Papers, OECD, Paris.
- Raley, R.–Sweeney, M. (2020): Divorce, Repartnering, and Stepfamilies: A Decade in Review. *Journal of Marriage and Family*, Vol. 82. No. 1. 81–99. o. <http://dx.doi.org/10.1111/jomf.12651>.
- Rodgers, J. L.–Hughes, K.–Kohler, H-P. –Christensen, K.–Doughty, D.–Rowe, D.C.–Miller, W.B. (2001): Genetic Influence Helps Explain Variation in Human Fertility: Evidence From Recent Behavioral and Molecular Genetic Studies, *Current Directions. Psychological Science*, Vol. 10. No. 5. 184–188. o. <http://dx.doi.org/10.1111/1467-8721.00145>.
- Schwartz, C. (2010): Earnings Inequality and the Changing Association between Spouses' Earnings. *American Journal of Sociology*, Vol. 115. No. 5. 1524–1557. o. <http://dx.doi.org/10.1086/651373>.
- Smock, P.–Schwarz, C. (2020): The Demography of Families: A Review of Patterns and Change. *Journal of Marriage and Family*, Vol. 82. No. 1. <https://doi.org/10.1111/jomf.12612>.
- Spéder Zsolt (2019): Demographic Trends: Fertility, Mortality, Ageing. Megjelent: Tóth István György (szerk.): *Hungarian Social Report*, Társi Social Research Institute, Budapest.
- Sweeney, M. (2002): Two Decades of Family Change: The Shifting Economic Foundations of Marriage. *American Sociological Review*, Vol. 67. No. 1. 132. o. <http://dx.doi.org/10.2307/3088937>.
- Tanturri, M. L.–Mills, M.–Rotkirch, A.–Sobotka, T. –Takács Judit–Miettinen, A.–Faludi, C.–Kantsa, V.–Nasiri, D. (2015): State-of-the-art Report Childlessness in Europe. *Families and Societies*, No. 32. <http://www.familiesandsocieties.eu/wp-content/uploads/2015/03/WP32TanturriEtAl2015.pdf>.
- Thornton, A.–Philipov, D. (2009): Sweeping Changes in Marriage, Cohabitation and Childbearing in Central and Eastern Europe: New Insights from the Developmental Idealism Framework. *European Journal of Population / Revue européenne de Démographie*, Vol. 25. No. 2. 123–156. o. <http://dx.doi.org/10.1007/s10680-009-9181-2>.
- UN (2019): *World Population Prospects 2019*. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>